

<https://doi.org/10.59849/2313-5204.2025.2.37>

*MİNAXANIM NURİYEVA TƏKLƏLİ (Azərbaycan)**

ŞƏRQİ SLAVYAN VƏ TÜRK XALQLARININ MADDİ - MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİ DİL AYNASINDA

Xülasə

Bu gün türk-rus və ya qədim türklərin Şərqi slavyan xalqları ilə əlaqələrini hərtərəfli araşdırmaq və təhlil etmə işi yeni yanaşma, əvvəlkilərdən fərqli mövqe, yeni baxış tələb edir. Əslində tarixi xarakter daşıyan bu təşəbbüs həm qonşu xalqlar arasında mövcud münasibətlərin tarixinin öyrənilməsi ilə yanaşı, həm də dilin tarixini, onun meydana gəlməsi və inkişaf mərhələlərini tarixi prizmadan müəyyən etmək üçün geniş imkanlar açmaqdadır. Şərqi slavyan (əsasən rus dili) ki, ədəbi-bədii nümunələr üzrə izlədiyimiz maddi və mənəvi mədəniyyətin ifadəsi olan türk mənşəli sözlərdir. Şərqi slavyan dillərində işlənən və bu dillərə keçdikdən sonra bir neçə əsr ərzində qüvvəsini saxlayan türk mənşəli sözlərin əhəmiyyətli bir hissəsini mədəni terminlər, xüsusən də türklərdə.sosial-mədəni həyatın erkən yetkinliyini göstərən yasa, yasak, yasovul, tamqa, tamojnaya, denqi, yam (posta yolu), suruç, kazna, tovar, bazar, arkan, basma, topor, barak, vataqa, palaş(ikiəgizli qılınc), tagan, kabala, tarxan, yarlık, altın, tovarış, san (rütbə, ad-san), arba, oçaq, stakan, başnya, divan, kirpiç, utyuq, bulat, çuqun, bronza, fonar və s. kimi lüğəvi vahidlərlə təşkil edir. Şərqi slavyan dillərinə keçdiyi vaxtdan bu yana yüz illər boyu təsirini saxlayan bu sözlər hələ də türklərin çox uzun zaman öncələrdən əldə etdiyi nailiyyətləri ifadə etməkdədir.

Açar sözlər: *Şərqi slavyanlar, türk, kultür, rus, mədəni əlaqələr.*

Bir qayda olaraq ruslar Bizans mədəniyyətinin onlara təsirini, hətta mübaliğəli bir şəkildə göstərsələr də əsl həqiqət budur ki, ruslar daha əvvəldən geniş ərazilərdə məskən tutmuş türklərdən söz, şeir, mahnı və nağılları, geyim və silah-əsləhə, habelə hərbi sənətin örnəklərini, fikir və düşüncə tərzini əxz edərək onların qabaqcıl nailiyyətlərindən bəhrələnmişdilər. (Nuriyeva Təkləli, 2022: 92). Ümumiyyətlə, yer üzündə “saf dil” mövcuddurmu? Yəni, başqa dillərlə qarşılıqlı təsirdə olmayan bir dil varmı? Qısaca cavab verməli olsaq, belə bir dil sadəcə mövcud deyil. Çünki qonşu xalqlarla sürən qarşılıqlı münasibətlər – gündəlik məişət və həyatla bağlı mədəni, ictimai-siyasi, iqtisadi əlaqələr, bəzən də hərbi

* Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (ADPU) Azərbaycan dilinin tədrisi texnologiyası kafedrası, prof. dr..
E-mail:proftomris@gmail.com

toqquşmalar – tarix boyunca hər zaman öz əksini bu xalqların dilində tapır, həm də bu qarşılıqlı təsir ən əvvəl bu dillərin lüğət tərkibində əks olunur. Oudur ki, “başlıca müasir ictimai problemlərdən olan ədəbi dillərin zənginləşdirilməsi, inkişaf etdirilməsi” (Qurbanov, 2019:11) işi böyük, davamlı əlaqələrdən xəbər verir. Bu təsirin nəticəsi, münasibətlərin xarakterindən asılı olmadan hər zaman, həmişə əhəmiyyətli olmuşdur. “Dillər arasında görülməli bu tür kelime alış verişləri bütün dünya dilləri üçün sözkonusudur. Bunlar dillərin zənginləşməsinə olumlu katkıları olan bir olğuyu ifadə edir” (Bedreddin, 1994:12). ”Şübhəsiz, bununla həmin dillərin söz xəzinəsi zənginləşir, ifadəlilik imkanları artır, ümumi qrammatik quruluşu dəyişir və dilin tərəqqisi və formalaşmasında bu proseslər hər zaman müsbət nəticələr verir. Əlavə etməliyik ki, tarixi xarakterə malik həmin proses qonşu xalqlar arasında mövcud olan münasibətlərin tarixini öyrənməyə, habelə dilin tarixini, inkişaf mərhələləri və pillələrinin tarixi baxımdan mənzərəsini müəyyənləşdirməyə böyük imkanlar açır. Rusların qədim epik abidəsi olan “İqor alayı haqqında dastan”ın ümumi lüğətində ayrıca Türk leksikasını tədqiq edən Nikolay Baskakov hələ bu araşdırma ərəfəsi məsələ ilə bağlı: “bütün poema boyu Türk folklor elementlərinin özünəməxsus mifologiyası, poetikası, cərəyan edən totemik hadisələr və s. təsviri davam edir” şəklində özünün əsaslı və bitkin rəyinə malik idi: Türk xalqları tarixinin, etnoqrafiyasının, mədəniyyətinin bir çox şəraitdə təəssüf ki, qaranlıq görünən keçmişin tarixi-mədəni faktları haqqında zəngin qaynaq göstəricisi ola biləcək Türk mənşəli elementlərin öyrənilməsi fikrimizcə günümüzdə öz aktuallığını daha çox hiss etdirməkdədir.

Ümumtürk mədəniyyətinin bariz göstəriciləri olmaqla yanaşı Türk etnik təfəkkürü ilə sıx bağlı olan sözlər Rus dilində adicə alınma sözlər təsiri bağışlamır; bunlar həm də bu dildə Türk milli leksikasının incəliklərinin, bir çox əsas xüsusiyyətlərinin – daşıyıcısı və eyni zamanda milli mədəni irsimizin göstəricisi olmaqla öz üstünlüklərini də nümayiş etdirirlər. (Nuriyeva Təkləli, 2010: 132) Çünki dilin inkişafı o dilin sahib olduğu cəmiyyətin – xalqın inkişafı ilə bağlı baş verir. Buna görə də bir dilin inkişafını yalnız xalqın inkişafı fonunda düzgün və aydın görülməli bilinər (Qurbanov, 2019: 12) Çünki “həm təbii, həm də ictimai hadisə olan etnos tarix boyu özünəməxsus əlamətləri qoruyub saxlamaqla yanaşı, başqa etnoslarla bu və ya digər dərəcədə qarşılıqlı əlaqədə mövcuddur”(Cəfərov 2018:17). Yaxın zamanlaradək Rus və ya digər Slavyan xalqlarının formalaşmasında, habelə dövlətçiliyinin təşəkkülündə və inkişafında türk faktorunun rolu sözün həqiqi mənasında danılmış, Türk etnos və dillərinin qədim və aparıcı mövqeyi bilərəkdən görməzliyə vurulmuş, türklərlə bağlı milli və ya siyasi-ideoloji mövzularda söz açmaq, tədqiqat xarakterli axtarışlar aparmaq yasaq sayılmışdı, desək yanlışdır. (Cəfərov 2018:22) Türk-Rus münasibətlərinin və ya qədim türklərin Şərqi Slavyan xalqları ilə olan hərtərəfli əlaqələrinin öyrənilib tədqiq olunması bu gün isə artıq yeni yanaşma tərzini, əvvəlkilərdən fərqli mövqe və habelə yeni baxış də tələb etməkdədir. Bir qayda olaraq rus elmi fikrində Bizans mədəniyyətinin onlara təsirini hətta mübaliğəli bir şəkildə bəyanı ciddi yer tutur. Lakin əsl həqiqət isə budur ki, ruslar daha əvvəldən geniş ərazilərdə məskən tutmuş

türklərdən geyim və silah-əsləhə, şeir, nəğmə və nağılları, habelə hərbi sənətin örnəklərini, fikir və düşüncə tərzini əxz edərək Bizanslardan özlərinə daha yaxın coğrafiyada bulunan türklərin öncül nailiyyətlərindən bəhrələnmişdilər. Türk və Slavyan xalqları əslərcə bir dövlət tərkibində, və yaxud ümumortaq sınırlarına malik olduğu üçün bu xalqların dilləri biri digərinə qüvvətli təsir göstərmişdir. Müəyyən bir dövrdə türk təsiri, başqa bir dövrdə isə slavyan təsiri yüksək olmuşdur ki, bu da əlbəttə, ən əvvəl siyasi vəziyyət və bir sıra ekstralinqvistik səbəblərlə bağlıdır. Türk-Rus qarşılıqlı əlaqələrindəki bu “fövqəladə səbəblər”lə bərabər bu münasibətlərin sambalı bəhrələri çox olmuşdur; bu barədə türkoloq alim Kononovun obrazlı söylədiyi kimi, ”Gah barış, gah da savaşı xarakteri alan rus-türk əlaqələri və münasibətləri etnogenezdə və mədəniyyətdə, memarlıqda və ornamentlərdə, ev əşyaları və adət-ənənələrdə, məişətin bəzi detallarında, eləcə də Rus dilinin lüğət tərkibində: rus salnamələrində və “İqor alayı haqqında dastan”da, heyvandarlıq və ovçuluq terminlərində, soyadı və ləqəblərdə, toponim, hidronim və s. saxlanmış külli-miqdar şərq (başlıcası Türk dillərindən) alınmaları (Kononov, 2006: 17) çoxdan Rus dilinin bütün semantik qruplarına, terminologiyasına və onomastik sistemə yayılmışdır.

Bu fikirlərə qüvvət olaraq demək istəyirik ki, bir çox dillərdə, eləcə də Rus dilində işlənən Türk mənşəli sözlərin mühüm qismini mədəni terminlər, xüsusən türklərdə sosial-mədəni həyatın erkən yetkinliyini göstərən sözlər *yasa, yasak, yasovul, tamqa, tamojnya, denqi, yam (poçt yolu), surquç, kazna, tovar, bazar, kabala, tarxan, yarlık, altın, tovarış, san (riütə, ad-san), arba, oçaq, stakan, başnya, divan, kirpiç, utyuq, bulat, çuqun, fonar* və s. təşkil edir. Şərqi slavyan dillərinə keçdiyi vaxtdan bəri bir neçə yüz illər boyu işlənmə müddətinə öz aktuallığını yenə də saxlamaqda olan bu sözlər hazırda da qazanılan uğurları ifadə etməkdədir. Çünki “dil xalqın mənəvi sərətidir və bu cəhətdən tamamilə təbiidir ki, hər bir dil mənsub olduğu xalqın tarixi ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Dil elə bir güzgüdür ki, xalqın tarixi, dünyabaxışı, adət-ənənələri, mədəniyyəti öz əksini həmin güzgüdə tapır. (Axundov, 1992: 3).

Rus dilində külli miqdarda türk mənşəli sözlər uzun zamanlardan bəri istər “tikinti materialı” kimi (rus dili tarixində türkiizmlər yüksək derivatlıq aktivliyi qazanmış (Бурибаева, 2014: 173), istərsə də “obraz mənbəyi” kimi işlənmiş, tarixi-siyasi və ədəbi-mədəni vəziyyətlə şərtlənərək real tarixi hadisələri əks etdirmişdir. Türk dillərinin Rus dili ilə əlaqələri erkən əsrlərdən etibarən başlanmışdır və davam etməkdədir. Bunun da nəticəsində Rus dilindəki Türk sözləri bu dilə türk-slavyan xalqlarının geniş və hərtərəfli əlaqələri nəticəsində həm yazı və həm də danışq dili vasitəsilə keçmişdir. Bu alınmalar elm və mədəniyyətin geniş sahələrinə aid olan müxtəlif terminlərdən və ümumişlək leksikada artıq bərkiyən, vətəndaşlıq hüququ qazanmış olan dil vahidlərindən ibarətdir. Əslində, dillərin qarşılıqlı əlaqəsi zamanı bizim dərk etdiyimiz mənada “üstün dil”, “təsirə məruz qalan dil” kimi əks anlayışların fəvqündə elə bir təsir və üstünlüklər vardır ki, bu bizim alışmalı olduğumuz “üstün, hərtərəfli, qabil, zəngin dil” təsəvvürləri ilə əlaqəsi olmayan keyfiyyətdir. Bu, Türk sözlərinin Rus dilində yaratdığı həm

sehrkar, həm cazibəli, həm də çox maraqlı ekzotik bir dünya – bununla yanaşı Türk sözlərinin daxili siqlətinin, ümumən Türk təfəkkür tərzinin üstünlüyü, qələbəsinin sonuçları idi.

Odur ki, bu məqsədlə çox qədim vaxtlardan Doğu Slav dillərində mövqə tutmuş Türk elementləri: geyim kultürü, hərbi işi, və ictimai həyatın zəruri sahələrilə bağlı yüzlərlə Türk sözlərini sadəcə lingvistik fakt kimi dəyərləndirmək birtərəfli təsir bağışlaya bilər. Türk xalqlarının dillərində işlənən çeşidli əşyaların, gündəlik zəruri vasitə adlarının; o cümlədən ev əşyaları və qiyafət adlarının Türk, Tatar, Noğay, Başkırd, Kırğız, Kazak... isimləri ilə Rus kultüründə bulunması bunun tipik örnəklərindəndir: xalqın adı ilə birbaşa bağlı olan və bu adı daşıyanlar: казакин (kazakin, kazak üst geyimi, jaket növü; tarixən milli Türk xalqları alaylarında, məs., başkırdlarda hərbi üst geyimi), сибирка (Sibir kürkü); нагайка (qamçı, qırmanc; Noğay qırmancı; şallaq); татарка (Tatar qamçası); турецкая сабля (türk qılıncı; sabla); туркский барабан (türk barabanı); татарский столик (türk, tatar masası “alçaq, yastı masa”), нагайка (noğay qamçası); татарское зеркальце (tatar güzgüsü; ayna); татарский аркан (tatar arkanı “örkən”), habelə sənət: турецкий диван, (türk divanı); оттоманка, (Osmanlı divanı); турецкие узоры (türk naxışı); турецкие букеты (türk dəməti, buketi) toxuculuq məmulatında və təbiiq sənət növlərində qablar vəs. üzərində rəsm olunan çiçək dəstəsi; турецкие огурцы, турецкий боб (türk xiyarı “buta”, türk lobyası “saçaq”) dekorativ naxış, ornamentlər və s. bədii örnəklərdə Türk xalqlarının həyat və məişət tərzinin, mədəniyyət ünsürlərinin güclü təsirini bəyan etməkdədir. (Nuriyeva Təkləli, 2019: 21)

Bizim fikrimizcə, məhz buna görə də Rus dilində varlığını sürdürən külli-miqdar Türk sözlərinə dünya dillərində baş verən söz alınması və mübadiləsi məsələsinin tam eyni kimi baxmaq bu əlaqələrin xarakterini düz müəyyən etməməkdən, Şərqi slavyan dillərində türk elementlərinin güclü mövqeyini görməməkdən irəli gəlir. Bu güclü təsirin başlıca amili, Türk sözlərinin Rus dilinə ibtidadan “kitab dili” yolu ilə deyil, Rus xalq dilində işlənərək keçməsidir; bu təmas canlı münasibətlərin təzahürüdür. Zira “bu dildə müəyyən yayılma arealına malik olan baltizmlər və fin uqor alınmalarından fərqli olaraq türkizmlər rus dilinin bütün şivələrində özünü göstərməkdədir” (Яновский, 1955: 81). Bu gün də Rus ədəbi dilindəki əsrlərlə bu dildə istifadə olunan: curapki/jurapki “yun toxunma corab”; çemennik “yem otu”; donqus (domuz) “abdal, sərsəri”; uşak “ögey oğul”; talaşitsya (təlaşlanmaq), pazik (oyun adı; paz sözündən); korzun “gürzə” sözündən (deyingən, bədrəftar(qadın); elban/elman (yalman sözündən) “çətin, keçilməz dağ yamacı, zirvə”; busoy, busıy “boz”; burçaq “qırmızı noxud, mərci”; boqara bahar sözündən “yazlıq əkin”, boqarnoe zemledelie “bahar əkinçiliyi”, burkun “yem bitkisi”; culma (yolma sözündən) “qoyun dərisindən çıxan yun və b.k. Türk sözlərindən daha artıq onun canlı qolunda- şeşitli ağızlarında də yaşamaqdadır.

Demək ki, Rus dilindəki qədim Türk sözləri əslində alınma söz yox, böyük əksəriyyətlə Rus mühitində assimilə olunan qədim Türk xalqlarının dil yadigarlarıdır və bu mənada Rus dilindəki Türk sözlərinə tarixi fakt kimi yanaşmaq

lazımdır. Bu çox sıx əlaqədir, dəqiq desək, bəlkə də müəyyən tarixi dövrdə türk mədəniyyətinin Rus mədəniyyəti içərisində mənimsənilməsi, tam şəkildə əriməsi dövrüdür. Rus dilindəki Türk mənşəli sözlər artıq bizə bu məlum tarixin faktları– sübutu və təzahürləri təsiri bağışlamalıdır.

Dil əlaqələri mədəni münasibətlərə yol açır. Eyni zamanda, Nikolay Baskakov Türk-Rus əlaqələrinin daimiliyini, qarşılıqlı xarakterini göstərməklə bu münasibətlərin hərtərəfliliyini təmin edən cəhətləri daha da dəqiqləşdirməyə çalışaraq “İqor alayı haqqında dastan”da işlənən bayan, bılvan (bolvan), div, bayar, çaga, sablya, çolka, teleqa, jəmçug ... kimi qədim Türk sözlərindən danışarkən həmin kəlimələrin bir çox tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, Şərqi Slavyan dillərinə təkcə poloves-qıpçaq dillərindən deyil, həmçinin cənubi Rus çöllərindəki oğuz türklərinin də dillərindən keçdiyini göstərirdi. (Баскаков, 1985: 92) Məlumdur ki, qədim türklər qonşu xalqların, o cümlədən Şərqi Slavyan xalqlarının həyatının bir çox sahələrində, daha dəqiqi, isə hərbi, habelə dövlətçiliklə, mədəni sahələrlə əlaqəli həlledici mövqeyə malik olmuşlar.

Alman şərqşünası Menges “qədim ruslar Cənubi Rus çöllərinin türkcə danışan ən azı üç xalqı ilə – qara klobuklar, poloveslər və peçeneqlərlə yaxın əlaqədə idilər, deyə (Менгес, 1979: 67) göstərdiyi kimi əlbəttə, qədimTürk xalqları – peçeneqlər, poloveslər, torklar, berendeylər, qara klobuklar hələ monqola qədərki qədim Rus tarixində və taleyində vacib rol oynamışlar. Hətta din-inanc ayrılığı belə bu dövrdə münasibətlərə təsir edə bilmirdi. “Bu xalqların əməli iştirakı qədim Rusiyada siyasi hadisələrin gedişini təyin edirdi. Belə ki, Kiyevin böyük knyazının drujinalarında qara klobuklar mühüm mövqelərdə idilər; hətta ölkənin hərbi vəziyyətində onların sayı 30 min nəfər döyüşçüyə çatırdı. Onlar Kiyev knyazları ilə düşmənçilik edən rus knyazlarına və onların müttəfiqi kumanlara qarşı Kiyev knyazlarının ən sadıq müttəfiqi idilər. (Менгес, 1979: 68).

Türklərin Şərqi slavyan xalqları tarixində təyinedici, hegemon bir mövqeyə malik olmaları sübuta ehtiyac duyulmayan bir həqiqətdir. Belə ki, Dövlətin həyatında türklərin müdaxiləsi və iştirakı danılmaz tarixi həqiqətlər olub böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Zamanında “Orda hakimiyyəti də Şərqi Avropada siyasi təsirə malik idi və Ruslara daim silahlı kömək göstərərək onlarla hərbi itti-faqa girmişdilər; tatar qoşunları bu yöndə daim fəal münasibətdə bulunurdular” (Менгес, 1979: 33). Köçəri tayfalar, berendeylər, torklar və başqaları – qara klobuk deyilənlər... lap qədim zamanlardan rus qoşunlarının atlı bölüklərinin təşkilində əsas mənbə idi. XII əsrdə demək olar ki, bütün knyazlar öz qoşunlarına onları cəlb edirdi. Yuri Dolqoruki də onları dəvət etmişdi. Onların çoxu xristianlığa iman gətirmişdi (Яновский, 1955: 55) Get-gedə Rusa yaxınlaşan Türk ailələri həmin dövlətdə mühüm postları tutaraq daim fəallığını saxlayan soylar-nəsillər olmuşlar. Təbii ki, onlar ən çoxu da siyasi səbəblər ucundan tədricən xristianlığa keçməklə, lakin öz türk soyadlarını qoruyub saxlamışdılar. Rus soyadları içərisində yüzlərlə türk mənşəli *Timiryazev, Beketov, Balabanov, Beklemişev, Surikov, Buturlin, Karamzin, Kantemir, Aksakov, Koçubey, Elçanın, Şişkov, Ulanovlar, Urusovlar, Balakirov, Kolçak, Kaşirin, Turgenev, Mansurov, Saltıkov, Korsakov,*

Kaysarov, Çubarov, Baskakov, Bibikov, Buturlin, Karaulov, Karatıqın, Kumaçev, Kabanov, İnsarov, Axmatovlar, Saltıkov, Minin, Kononov, Çadayev və b. k. məşhur soyadlar belə yaranmışdır. Şübhəsiz, mədəniyyət anlayışına ədəbiyyatla, incəsənətin müxtəlif növlərilə yanaşı, elm, təhsil, dünyagörüşü (etnik təfəkkürün miqyası) və s. də daxildir ki, bu baxımdan etnoslar (xalqlar) ilk dövrlərdə mədəni, yaxud barbar vəhşi, sonrakı dövrlərdə isə, daha daha yumşaq terminlərlə, inkişaf etmiş, yaxud geri qalmış olmaqla iki yerə ayrılırlar. Demək, mədəni səviyyə müxtəlifliyi etnosu yalnız xaricdən (müqayisədə) deyil, daxildən də (bir fenomen olaraq) səciyyələndirən çox mühüm göstəricilərdən biridir. (Cəfərov, 2018: 13). Türk xalqları ilə dünyanın mədəni xalqları arasında ən qədim dövrlərdən etibarən müxtəlif tərəfli sıx əlaqələrin olmasının səbəbini daha yüksək düşüncələrlə bağlamaq lazım gəlir. Bunun birinci səbəbi türklərin, ümumiyyətlə, zəngin mədəniyyətə malik “etnik ailə”dən – Altay ailəsindən çıxması, ikinci səbəbi etnokulturoloji diferensiasiyadan sonra geniş bir coğrafiyada (Asiyadan Avropanın içərilərinə qədər) məskunlaşmaları, üçüncü səbəbi isə mentalitetləri – etnik xarakterləri, psixologiyaları etibarilə “dünyaya açıq” olmaları, yəni dünya ilə müxtəlif tərəfli kontaktlara meyl etmələridir (Cəfərov, 1998: 88). Eləcə də çox həqiqətləri işıqlandırmağı vəd edən Rus-Türk əlaqələrinin qədimliyi, çox məzmunlu olan bu əlaqələrin istiqamətləri özünün genişliyi, həm də müxtəlifliyi ilə də maraq doğurur. Hələ əlaqələrin intensivləşdiyi Kiyev Rus dövləti təşkil olunana qədər şərq slavyanlar türk tayfaları ilə qonşuluqda və sıx təmasda yaşayırdılar. Bu çox şey demək idi. “Rus sivilizasiya və mədəniyyəti... çöl köçərilərindən geyim və silah, mahnı və nağıllar, hərbi quruluş və düşüncə tərzini əxz edərək onların sivilizasiya və mədəniyyətindən bəhrələndirdi” (Вернадский, 1992: 160). Odur ki, lap Pyotra qədərki Rusiyanın ictimai-siyasi həyatının bir çox sahələri türk (tatar) xarakteri daşıyırdı. Bu, “elçilik (səfirlik) qəbulu mərasimlərindən, qayda-qanunlarından başlamış, rus hakimlərinin “knyaz” titulu ilə yanaşı yüksək Xəzər hökmdar titulu olan “Xaqan” rütbəsi, adı daşımaları və s. faktlarından ibarət idi; qədim Rusun bu xalqlarla böyük və geniş ticarət əlaqələrində türk dəsti-xətti görünürdü” (Кононов, 2006: 9-10). Artıq son illərdə Rusiyanın, hətta xüsusən Moskvanın mədəni-etnik tərkibində türkün (tatarın) görkəmli mövqeyə malik olması fikri təsdiq olunmaqdadır. Odur ki, bu dövlətin uzun dövrlər ərzində ideoloji və mədəni həyatı, dili, hətta siyasi mübarizələri Türk-Rus əlaqələri birliyində tam və obyektiv dərk edilə bilər. Uzun müddətli iqtisadi, siyasi və ərazi təmasları nəticəsində rus və türk xalqlarının müəyyən qədər müştərək leksikonu meydana gəlmişdi. Rus dilində Türk alınmalarında bir keyfiyyət üstünlüyü vardır ki, bu da türk alınmalarının – *tamğa, kabala, tepter, boqatur, yam, tolmaç, bolvan, basma, ulan, çertoq, arkan, yarlık, vataqa, nabat* “həyəcan siqnalı”, *tarxan, kolpak, karman, kolımaqa, tovar, epança, kalita, altın, sapoq, çuqun, karaul* və s kimi qədim olmasıdır.

Beləliklə, yekdil rəyə görə, rus-türk münasibətlərində bu əlaqələrin sıxlığı və xarakterinə görə təbii olması sayəsində Türk təsiri altında ruslar türklərin nəinki təkcə adət-ənənələrini, türk-tatar məişətinin müxtəlif tərəflərini götürürdülər, hətta mənəvi yaxınlaşaraq bu xalqın dilinə bələd olub mənimsəmişlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağamusa Axundov (1992). Dil və mədəniyyət, Bakı, Yazıçı nəşriyyatı
2. Afad Qurbanov (2019). Türkoloji dilçilik, İstanbul, İrmak Yayınları
3. Aytac Bedreddin (1994). Arap lehcelərindəki türkce kelimeler, İstanbul, TDAV
4. Баскаков Н.А. (1985). Тюркская лексика в “Слове о полку Игореве”, М., Наука
5. Бурибаева М.А. (2014). Тюркизмы в русском языке. От вариантов к норме, М., Наука
6. Сəfərov Nizami və b. Türkologiya (018). Bakı, “Türk Dünyası Info” İB
7. Сəfərov Nizami (1998). Türk dünyası: Xaos və kosmos, Bakı, BDU-nun nəşriyyatı
8. Кононов А.Н. (2006). Rusiyada türk dillərinin öyrənilməsi tarixi (1917-ci ilə qədər), Bakı, Çinar-Çap
9. Менгес К. Г. (1979). Восточные элементы в “Слове о полку Игореве”, Ленинград, Наука
10. Nuriyeva Təkləli M.A. (2022). Türkoloji Etüdlər, I Kitab, ADPU Yayınları, Bakü
11. Nuriyeva Təkləli M.A. (2010). Türk sözləri rus dilində, Bakı, Nurlar Yayın Evi
12. Nuriyeva Təkləli M.A. (2019). Şərqi Slavyan xalqlarında Türk xalqları adı ilə mühafizə edilən mədəniyyət örnəkləri –Journal of Baku Engineering University, №1. (səh. 18-25)
13. Яновский А.Л. (1955). Юрий Долгорукий. М., Московский рабочий
14. Вернадский Георгий (1992). Два подвига св.Александра Невского. Монгольское иго в русской истории. – Наш современник, №3, (s.151-164)

Минаханым Теклели Нуриева (Азербайджан)

Материально-культурные отношения между восточнославянским и тюркским народами в зеркале языка

Резюме

Сегодня задача всестороннего исследования и анализа отношений тюрко-русских или древних тюрков с восточнославянскими народами требует нового подхода, иной позиции, чем предыдущие, нового взгляда. Фактически эта инициатива, имеющая исторический характер, открывает широкие возможности для изучения истории существующих отношений между соседними народами, а также для определения истории языка, его этапов становления и развития в исторической перспективе. Восточнославянские (преимущественно русские) слова тюркского происхождения, выражающие материальную и духовную культуру, которой мы следуем в литературных и художественных примерах. Значительная часть слов тюркского происхождения, которые использовались в восточнославянских языках и сохраняли актуальность в течение нескольких столетий после перехода в эти языки, являются культурными терминами, особенно у тюрков - яса, ясак, ясовул, тамга, таможня, деньги, ям (почтовая дорога), сургуч, казна, товар, базар, аркан, басма, топор, барак, ватага, палаш (сабля), таган, кабала, тархан, ярлык, алтын, товарищество, сан (ранг, ад-сан), телега, очаг, стакан, башня, диван, кирпич, уют, булат, чугуун, бронза, фонарь и т. д. такие как лексические единицы. Эти слова, сохранившие свое влияние на

протяжении сотен лет с момента их перехода в восточнославянские языки, до сих пор выражают давние достижения тюрков.

Ключевые слова: *восточные славяне, тюрки, культура, русские, культурные связи.*

Minakhanim Taklali Nuriyeva (Azerbaijan)

Material-Cultural Relations of Eastern Slavic and Turkic Peoples in the Mirror of Language

Abstract

Today, the comprehensive study and analysis of the relations of the Turkic-Russian or ancient Turks with the peoples of the Eastern Slavic peoples requires a new approach, a different position than before, as well as a new perspective. In fact, this attempt carrying a historical character opens up great opportunities besides to study the history of relations among neighboring nations, and also to determine the history of language, its appearing and stages of development from a historical point of view. The Eastern Slavic language (mainly, the Russian language) consists of Turkic origin words being the expression of material-moral culture that followed on literary-artistic samples. An important part of words of Turkic origin, which developed in Eastern Slavic languages and have remained relevant for several hundred years since their transition to these languages, are cultural terms, especially, the words as the lexical units (*yasa, yasak, yasovul, tamqa, tamojnya, denqi, yam* (postal route), *surquç, kazna, tovar, bazar, arkan, basma, topor, barak, vataqa, palash* (a two-edged sword), *taçan, kabala, tarxan, yarlık, altın, tovarish, san* (rank, dignified), *arba, oçaq, stakan, bashnya, divan, kirpiç, utyuq, bulat, çuqun, bronza, fonar* and so on.) that indicate the early maturity of socio-cultural life in Turks. These words which have remained relevant for several hundred years since their transition to the Eastern Slavic languages, still describe the successes of the Turks that have been achieved so before.

Keywords: *Eastern Slavs, turkic, culture, russian, cultural relations.*
